

Opponensi Vélemény

Kincses Áron

„Magyar–magyar nemzetközi vándorlás a Kárpát-medencében, különös tekintettel az elmúlt évtizedre”

című akadémiai doktori értekezéséről

Koromnál fogva a hazai tudományos életben ahhoz a nemzedékhez tartozom, melynek tagjai közül néhányan még a rendszerváltoztatás hajnalán a szétszóródott magyarság (menekültek, vándorlók), valamint a hazánkba érkezett idegenek (migránsok) és a hazánkból eltávozó honfitársaink addig elhallgatott, tiltott szociológiai, társadalmi-politikai, történeti problémáival kezdtek foglalkozni. Ez a háttér „hatalmaz” fel arra, hogy mielőtt opponensi véleményem megfogalmazom, egy rövid kitérőt tegyek.

Megítélésem szerint a nemzetközi vándorlással kapcsolatban – az újabb és újabb tudományos teljesítmények ellenére – mindez ideig a hazai szociológiai, demográfiai, politikai és történeti kutatás területén igen kevés eredmény, tapasztalat gyűlt össze. Különösen érvényes ez a II. világháborút követő időszakra, amikor a hivatalos politika szerint nemzetközi vándorlás nem létezett. 1945-öt követően ugyanis a politikai hatalom annak a nézetnek az elfogadását követelte meg, juttatta érvényre, hogy az "emigráció, illetve a kivándorlás mindenestül a régi feudális-tőkés rendszer velejárójaként és következményeként pusztított, tehát a társadalmi-gazdasági okok megszűntével nem kell számolni vele".¹ Ezt a „szakmai” meghatározottságot a rendszerváltoztatás üdítő lehelete írta át, írta felül.

Az 1980-as évek végén, a hazai tudományos életben ugyanis olyan, senki által nem szervezett, spontán szakmai csoportosulások is létrejöttek, melynek tagjai belső indíttatásra az addig tiltott migrációs témák kutatásába kezdtek. A kutatómunkát nagymértékben ösztönözte, hogy egyre nagyobb számban maradtak hazánkban olyan magyar nemzetiségű román, majd keletnémet állampolgárok, akik magyarországi tartózkodási engedélyük lejártát követően – dacolva országunk és saját országuk hatóságaival – nem voltak hajlandók visszautazni hazájukba. Anélkül tehát, hogy a hazánkban maradtakkal foglalkozók „csoportját” bárki létrehozta vagy szervezte volna, megkezdődött a hazai tudományos életből addig hiányzó migrációs kutatás. Ezek közé a kutatók közé, a doktori disszertáció egyik opponense mellett, mindenekelőtt Ambrus Ágnes, Dövényi Zoltán, Hárs Ágnes, Juhász Judit, Nagy Boldizsár, Rédéi Mária, Sík Endre, Tóth Judit és Závecz Tibor tartozott.

Ez volt a kezdete annak a folyamatnak, melynek eredményeként 2015 tavaszán már a hatvan főt is meghaladta azoknak a kutatóknak a száma, akik a különböző kutatóhelyeken – részben vagy egészben – a migrációs folyamatok valamely elemének megismerését, feltárását tekintették feladatuknak. Ezt a folyamatot törte meg az a politikai akarat, amely 2015 első felében ismét drasztikus módon beavatkozott és politikai céljainak alárendelve minősítette a nemzetközi vándorlást és határozta meg a migrációs folyamatok létét, súlyát, társadalmi, politikai, gazdasági szerepét.

Amennyiben figyelembe vesszük, hogy 2015-től a migrációs folyamatok a hatalom szempontjából ismételten negatív politikai meghatározottságúak, akkor a mai véde

¹ Szántó Miklós: Magyarok a nagyvilágban, Kossuth Könyvkiadó, 1970. 6.

kiemelkedően fontos esemény, mert a disszertáns publikációiban éppen úgy, mint doktori értekezésében hosszú idő (13 év) után a politikai elvárások ellenére, azokkal dacolva visszatért a hazai migrációs kutatások legjobb hagyományaihoz, s a migránsban, a menekülőben nem terroristát, börtöntöltelket, élősködő, kárt okozó személyt lát, hanem olyat, aki jól meghatározható okok miatt döntött úgy, hogy útra kel és választotta ki vándorlásának célállomását, ahol a saját és a befogadó közeg hasznára, javára fejt ki tevékenységét.

A jelölt 2020-tól a Miskolci Egyetem Világ és Regionális Gazdaságtan Intézet docense (előtte a Károli Gáspár Református Egyetemen tanított), s immár huszonkét év óta a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa, 2017 márciusától pedig az egyik elnökhelyettese. A bizottság titkára által ismertetett adatokat azért ismételt meg, hogy felhívjam a bíráló bizottság figyelmét azokra a körülményekre, amelyek között a jelölt tudományos munkáját kifejtette/kifejti. Megjegyzem, bár ezt minden jelenlévő tudja, hogy a tudományos kutatás, a tudományos vizsgálódás eredményessége, a doktori fokozat követelményeinek teljesítése szempontjából a felsorolt pozíciók – szemben az „egyszerű” kutatói státusszal – nem előnyt, hanem hátrányt jelentenek.

1. Az értekezés témaválasztása, a kutatás célkitűzése

Hangsúlyoznom kell annak súlyát, jelentőségét, hogy az értekezés témaválasztása, tárgya, a kutatás célkitűzése a Kárpát-medencében zajló, eddig lényegében figyelmen kívül hagyott vagy csupán érintőlegesen vizsgált magyar–magyar nemzetközi vándorlás elmúlt évtizedben lezajlott folyamatainak feltárása, az ennek során egymásra ható mozgások megismerése és az ebből származó népesedési feladatok megfogalmazása. A témaválasztás rendkívül aktuális, az elemzés fontosságát pedig az teszi egyértelművé, hogy a vizsgálat eredménye nélkül sem a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés jelenét, sem jövőjét megismerni nem lehet.

A disszertáns számszerűsítve a nemzetközi vándorlás térbeli viszonyait és azoknak a Kárpát-medencei etnikai térszerkezetre gyakorolt hatását, a legfontosabb társadalmi-gazdasági változók segítségével állapítja meg, hogy az adott ország mely területéről, honnan, milyen összetételben indultak útnak és hová érkeznek migránsok. Figyelme a magyar-magyar migrációs mozgásokra összpontosul, a forrás- és célterületek elemzése után a migrációs települési hálózatok vizsgálatát, majd ennek a globális migrációs hálózatokkal történő összevetését végezi el.

2. A doktori dolgozat formai és stiláris jellemzői

A dolgozat – az irodalom, az ábra és a táblajegyzéket is figyelembe véve – 10 fejezetből és számos alfejezetből áll. Az anyag törzse 126 oldal (melyből az első két oldal tartalomjegyzék), ehhez 10 oldal terjedelmű, mintegy 220 tételt tartalmazó, számozatlan irodalmi hivatkozás csatlakozik. Az összességében 139 oldalas disszertációt 40 tételes ábra- és 17 tételes táblajegyzék zárja. A dolgozat szerkezete, felépítése jó, jól áttekinthető, az egyes fejezetek terjedelme arányos. Az ábrákról és a táblákról egyértelműen elmondható, hogy tartalmilag és formailag világosak, jól érthetőek, áttekinthetőek, egyértelműen segítik a szerző törekvéseinek megértését. A jó stílusban megírt, lényegében hibátlannak mondható dolgozat pontosan visszatükrözi a jelölt szakmai felkészültségét, szaknyelvi ismereteit. Nyelvtani és stiláris hibák, elírások elvétve vannak a dolgozatban, de ezek lényegében nem nehezítik a szöveg értését és nem rontják a dolgozat értékét.

3. Szakirodalmi háttér, a jelölt publikációs tevékenysége

Az irodalomjegyzékben használt bibliográfiai adatok pontosak, a rövidítések korrektek, a hivatkozások korszerűek és visszatükrözik, hogy a jelölt a legfontosabb hazai és nemzetközi

szakirodalmat jól ismeri. A tíz oldalt kitevő, több mint 220 tételből álló irodalomjegyzék (nincs sorszámozva) a formai követelményeknek megfelel. A jegyzék kb. 23%-a idegen nyelven, főleg angolul jelent meg. A jelölt saját közlemények közül tizenkettőt szerepeltet a dolgozatban, ezek közül kilencben első szerző, háromban pedig társszerző.

A jelölt publikációi (59) magyar (34) és angol nyelven (25), szakmailag elismert lapokban jelentek meg. Az 59 publikációból 51-ben; 41 tanulmány, 5 könyv és 5 könyvfejezet esetében a jelölt az első szerző. A 25 angol nyelvű tanulmány közül 9-ben, a 2 angol nyelvű könyv egyikében illetve az angol nyelven megjelent szerkesztett könyv esetében a jelölt az első szerző. A pályázó által korábban, a doktori pályamunka témájában közzétett publikációinak száma 79. Ezek között 59 tanulmány, 7 önálló és 3 szerkesztett könyv, illetve 10 könyvfejezet található. A doktori disszertáció beadásakor az MTMT-ből hivatalosan kinyert adat szerint a jelölt első és utolsó szerzőségű közleményeinek impakt faktora 5,5 (összes impakt faktor 7,0). Az összes hivatkozások száma 1070, a független hivatkozásoké 887, Hirsch indexe 18.

Mindezek mellett különösen is igazolja, hogy a szerző tudományterületének aktív résztvevője, hogy a disszertáció beadása óta az MTMT-ben lévő adat (augusztus 25-én letöltve) megváltozott: az első és az utolsó szerzőségű közlemények impakt faktora 14,3 (összes impakt faktor 19,6)-ra emelkedett. Az összes hivatkozások száma augusztus 25-ig 1130, a független hivatkozásoké 943, Hirsch indexe 19.

4. Az akadémiai doktori értekezés

A dolgozat első fejezete, amely öt alfejezetből áll, nem a dolgozatok szokásos bevezetője, mert amellet, hogy megismerjük a vizsgálat szempontjait, annak társadalomföldrajzi előzményeit, a dolgozat célkitűzését, szerkezetét, valamint az adatok forrásait és a kutatás keretét, szerkezetét, az egyes fejezetek tartalmát, a szerző a téma legújabb fejlesztéseit és kutatási szempontból is releváns kérdéseit is áttekinti.

A teljes kéziratot bárki elolvashatja, ezért szükségtelennek tartom, hogy fejezetről-fejezetre ismertessem az értekezést. Ehelyett csak a következő revelatív összefüggésekre szeretném felhívni a figyelmet.

1. Kincses Áron vizsgálatai megerősítették és egyértelművé tették, hogy az I. világháborút lezáró békeszerződések Magyar Királyságra vonatkozó rendelkezései keresztbe metszték a demográfiai folyamatokat, s ezzel a magyarok létszámnövekedését addig biztosító demográfiai „elem”, a szerves népességfejlődés tartalmi meghatározottsága átalakult. A Magyar Birodalom ezeréves államkeretének szétbontásával ugyanis nemcsak a birodalom szélső területein élő nem magyar nemzetiségűek központi területre történő vándorlása és magyarrá válása szűnt meg, hanem megtört az ország idegeneket vonzó hatása, s ezzel a bevándorlók egy részének és utódaiknak magyarrá válása is. Az ország népességszámának és területének radikális csökkenése tehát megszüntette azt a demográfiai törvényszerűséget, melynek során az országban élő vagy az országba vándorló „nem magyar, vagy kevert nemzetiségűek a többségében magyarok által lakott területekre vándorolva, az ott élőkhöz asszimilálódva a magyarok számát növelték.” (Disszertáció 6. oldal.) Ezzel a magyar népességfejlődés első korszaka lezárult, s a továbbiakban a népességszám növekedésében a magyarokkal együtt élő nem magyar népek egy részének (és utódaiknak), valamint az ország területére érkező idegenek egy részének (és utódaiknak) magyarrá válása már nem játszott lényeges szerepet.
2. Az ország kétharmad részének elcsatolásával tehát „megszűnt az addig működő belföldi vándorlás, amely során a nem magyar vagy kevert nemzetiségűek a központi területekre vándorolva magyarrá váltak.” (Disszertáció 103. oldal.) S ez, mint ahogy a disszertáns

megfogalmazta, kettős következménnyel járt. Az egyik, hogy a Trianon előtti időkig fennálló belföldi vándorlás nemzetközi vándorlássá transzformálódott. Másrészt, mivel a vándorlók nemzetiség szerinti összetétele megváltozott, paradox módon már nem növelték a magyarság Kárpát-medencei összlétszámát, hanem annak csökkentésében játszottak szerepet. (Disszertáció u.o.) Az új feltételek közé kényszerített Magyarország magyar népességfejlődése számára ugyanis azok a „pótlólagos” tartalékok, amelyek a birodalom széleiről a központba vándorló nem magyar nemzetiségűekből és a bevándorló külföldiekből „táplálkoztak”, elapadtak. Ezzel párhuzamosan 1918-tól, ahogyan Kincses Áron vizsgálatai bizonyítják, az elcsatolt, egykori szélső területekről megkezdődött a magyarok Magyarországra vándorlása, s ezzel a Kárpát medencében élő magyarok lélekszámának fogyása.

3. Az akadémiai doktori dolgozat értékelésének fontos eleme a jelölt módszertani felkészültsége, a vizsgálatok során alkalmazott módszerek adekvátsága. Az értekezés alapján egyértelműen megállapítható, hogy a jelölt alapos módszertani ismeretekkel rendelkezik. A vizsgálat során alkalmazott módszerek határozottan hozzájárultak a disszertáció sikeres elkészítéséhez, az új eredmények megfogalmazásához.

5. Kritikai észrevételek

1. „Disszertációm alapvető célja a szomszédos országokból Magyarországra történő vándorlások forrás- és a célterületek szerinti, társadalomföldrajzi szempontú feltérképezése, valamint e mozgások etnikai térszerkezetre gyakorolt hatásának vizsgálata.” – olvashatjuk a disszertáció 4. oldalán. Egyértelmű és pontos megfogalmazás. Ennek ellenére a jelölt fölöslegesen még négyszer nekirugaszkodik, hogy a kutatási célt megfogalmazza. Ezek a következők:
 - 1.1. „Vizsgálatom mélyebb célja az objektív és a szubjektív társadalmi, gazdasági és demográfiai erőterek feltárása, melyek a vándorlási alakzatok kialakulásáért felelősek, illetve formálják azokat. Így disszertációmban nem pusztán a Kárpát-medencei magyar–magyar migráció leírására vállalkozom, hanem e jelenség mélyebb összefüggéseit is igyekszem vizsgálni. Ehhez a rendelkezésre álló statisztikai adatok újfajta felhasználására, új szemléletre és paradigmaváltásra volt szükség.” (Disszertáció 4. oldal.)
 - 1.2. „Az értekezésben a Magyarországon élő, külföldi kötődésű népesség létszámát, társadalmi-demográfiai, gazdasági tulajdonságait mutatom be, s ezzel párhuzamosan az elérhető legfrissebb adatok alapján feltárom a migrációs forrásterületeket és a vándorlások népesedési hatásait a Kárpát-medencei magyarság körében.” (Disszertáció 4. oldal.)
 - 1.3. „Elemzésem elsődleges célja a járáások elérhetőségi viszonyai (a határ és Budapest szerepe) és a külföldi kötődésű népesség arányai közötti összefüggések feltárása.” (Disszertáció 67. oldal.)
 - 1.4. „Disszertációm célja elsősorban az volt, hogy felhívjam a figyelmet a nemzetközi vándorlásnak a népesedési folyamatok alakulásában játszott szerepére, kiemelkedő jelentőségére. A migráció hatásainak elemzése, a Kárpát-medence forrásterületeinek beazonosítása és a vándorlás hálózatként való felfogása mind önmagában, mind pedig a társadalomföldrajzi vizsgálatokban mindenképpen nagy segítséget nyújt a területi elemzések elvégzéséhez, az összefüggések pontosabb feltárásához. Bízom abban, hogy az ilyen típusú következő vizsgálatok megkezdéséhez, illetve megvalósításához – lehetőségeimhez mérten – néhány szemponttal hozzá tudtam járulni, és ezáltal a

magyarországi társadalomföldrajzi kutatások módszertani hátterét tovább erősíthettem.” (Disszertáció 127. oldal.)

2. A jelölt a migráns, a bevándorló, a nemzetközi vándor, a menekült fogalma helyett „a külföldi kötődésű népesség” új fogalmat használja. (Disszertáció 16. oldal.) Érteni vélem fogalomalkotó szándékát, ennek ellenére az új fogalmat tartalmilag megegyezőnek tartom a migráns, a bevándorló stb. hagyományos fogalmával.
3. A dolgozat értékelését érdemben nem befolyásoló néhány elírás és szerkesztési hiba látható.
4. Az ábrák szöveges értelmezése szépen kidolgozott és részletes, a dolgozatba illesztésekor azonban néhány esetben az érthetőséget nem zavaró pontatlan szerkesztés látható.

6. Új tudományos eredmények

1. A jelölt vizsgálataival kétséget kizáróan bizonyította és egyértelművé tette, hogy a kárpát-medencei magyar nyelvű közösség körében lejátszódó társadalmi, népesedési folyamatokat – az 1918-ban bekövetkezett széttagoltság és a közel 100 éves „szétfeljődés” ellenére – csak akkor ismerhetjük meg, ha azokat nem Magyarországra leszűkítve, hanem a szomszédos országokban rekedt magyarsággal együtt, egységes demográfiai folyamatként vizsgáljuk. A jelölt fontos, jövőnk meghatározó felismerése, hogy a vándorlás demográfiai hatásai kellő megalapozottsággal a forrás- és célterületek, valamint ezek hálózatának együttes figyelembevételével elemezhetők, illetve hogy mindaz, ami a „népesedési folyamatok terén Magyarországon zajlik, csak része a magyar nyelvű közösség népesedési folyamatainak, de nem azonos azzal.” (Disszertáció 126. o.)
2. A disszertáns pontosan meghatározta a magyar–magyar nemzetközi vándorlás kezdetét, azt az időpontot, amikor a szomszédos országokban rekedt, maradt magyarok Magyarországra történő vándorlása megkezdődött. Ez egybeesett a Magyar Királyság szétdarabolásával, a harmadik demográfiai katasztrófa kezdetével (1918 második fele), amikor kezdetét vette a magyarok egy részének szülőföldjükről az akkor létrehozott Magyarország területére történő menekülése, vándorlása. Megállapítja, hogy „A korábbi belső vándorlások jelentős része nemzetközi vándorlássá alakult, innentől értelmezhető a magyar–magyar nemzetközi vándorlás.” (Disszertáció 36. o.) A doktorjelölt Faragó T., 2011; Püske L. et al., 1997; Kocsis K., 2021; Óri P., Spéder Zs., 2020 kutatásaira hivatkozva közli, hogy 1924-ig minden tizedik magyar elhagyta azt az utódállamot, ahová az új határok kijelölése következtében került.
3. A dolgozat igen fontos új tudományos eredménye a vizsgálat során eddig senki által nem alkalmazott módszer: a Kárpát-medence országaiból Magyarországra irányuló vándorlások cél- és forrásterületeinek összekapcsolása, a közöttük lévő kapcsolatok feltárása.
4. A jelölt Magyarországon elsőként kezdte el vizsgálni a külföldről érkezők illetve Magyarországon születettek térhasználati jellemzőit, s ezek etnikai térszerkezetre gyakorolt integrált hatását. Ezzel a nemzetközi vándorlás klasszikus tanulmányozásán túllépve lehetővé vált számára a vándorlás egységes folyamatként történő vizsgálata, melynek eredményeként nem csupán általános leírást ad a migrációról, hanem a forrásterületek illetve az összes forrás és befogadó térség azonosításával egyértelművé teszi, hogy a magyar népesség társadalmi-demográfiai folyamatait a jelenlegi országhatárokon belül elemezni nem érdemes.
5. Az eddigi vizsgálatokkal ellentétben a migrációs folyamatokra hálózatként tekint, s

topológiáját – a rendelkezésre álló legfrissebb adatok felhasználásával – társadalmi, gazdasági hatásait társadalomföldrajzi szempontból mutatja be.

6. A jelölt eredményei új, korszerű ismeretekkel gazdagítják a Magyarországot 1981 óta sújtó demográfiai válsággal kapcsolatos ismereteinket. A disszertáns feltárja, hogy az embereket miért foglalkoztatják jobban életkörülményeik, a gazdasági kérdések változása, mint a népességszám alakulása.
7. A vizsgálat eredményeként választ kapunk arra a kérdésre, problémára is, hogy a szomszédos országokban élő magyarok Magyarországra történő vándorlása hogyan változtatja meg a Kárpát-medencei magyarság területi eloszlását, létszámának alakulását.

7. Kérdések

1. A disszertáció a Kárpát-medencei magyar–magyar nemzetközi vándorlás elmúlt évtizede történetének feltárására koncentrálna. Rendelkezik-e a jelölt ismeretekkel arra vonatkozóan, és ha igen, akkor tájékoztatna-e bennünket arról, hogy a szomszédos országok migrációs folyamataiban a magyar–magyar „elem” milyen súllyal van jelen, illetve hogy az egyes országokban élő magyar háttérrel rendelkezők milyen arányban vándorolnak harmadik országba, és hogy az adott országba vándorlók között a magyar háttérű migránsok milyen súllyal szerepelnek.
2. A Kárpát-medencei magyar–magyar nemzetközi vándorlásban milyen arányban vannak jelen a visszavándorlók?
3. A dolgozatról egyértelműen kiderült, hogy a kárpát-medencei magyar–magyar nemzetközi vándorlásban a célország: Magyarország. Rendelkezik-e a jelölt arra vonatkozó adatokkal, amikor a vándorlás nem Magyarországra, hanem valamelyik Magyarországgal szomszédos országba vagy egy harmadik országba irányul?

8. Javaslat

Dr. Kincses Áron disszertációja megfelel a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsa által meghatározott szakmai és formai követelményeknek, alaposan végiggondolt, elmélyült vizsgálatok eredményeit összegző hiteles munka. Eredményei nemcsak gazdagítják ismereteinket a demográfiai folyamatok területén, hanem a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés eddig ismeretlen meghatározottságait tárják fel, melyek segítségével értelmezhetővé válnak a magyar népességfejlődés jelenlegi is jövőbeli folyamatai.

Javaslom az értekezés nyilvános vitára bocsátását és sikeres védelem esetén a jelölt számára az MTA doktora fokozat odaítélését.

Budapest, 2022. szeptember 25.

Dr. Tóth Pál Péter
az MTA
doktora